

ATASÖZÜ ARAŞTIRMALARINA KATKILAR: DÖRT ATASÖZÜ ÜZERİNE

Nail TAN

1. Ahbaplık ahbaplıktır ama peynir parayladır.

Bu atasözü, Polonya seyahatimiz sırasında, yol arkadaşımız Emekli Gazi Ü Öğretim Görevlisi Ahmet Cebeci'den Belgrat yakınlarında 22 Mayıs 2015 tarihindeki sohbetimizde işitilerek derlendi. Sayın Cebeci, Bulgaristan Deliorman bölgesi Türklerinden. 1940 doğumlu. Deliorman köylerinde 1958-1966 yılları arasında öğretmenlik yapıp gördüğü bas-kılar üzerine Türkiye'ye gelmiş, göç etmiş. Sohbetimizin bir yerinde; "Bizim Deliorman'da derler ki ..." diye söze başlayıp bu atasözünü söyledi. Hemen, dikkatimizi çekti, not defterimize kaydettik. Türkiye Türkçesinde eş anlam-lısını; "*Dostluk başka, alışveriş başka.*" şeklinde biliyoruz. Dostluk yerine arkadaşlık, akrabalık kelimelerinin yerleştirildiği de görülmektedir.

Türkiye'ye dönüşümüzde söz konusu atasözünü önce Bulgaristan Türklerinin en geniş atasözü ve deyim derlemesi olan rahmetli Salih Bak-lacı'nın eserinde (Baklacı 2002) aradık, bulamadık. Yeni bir atasözü keşfet-menin heyecanını duymaya başladık tabii.

Taramamızı, Türkiye Türkçesinin içinde en çok söz varlığı barındıran atasözü sözlüklerinde sürdürdük. TDK'nin Genel Ağ'daki *Atasözleri Sözlüğü* ve *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* derlemesi ile Ömer Asım Aksoy, Nurettin Albayrak, Feridun Fazıl Tülbentçi, Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü/Başkanlığı, İsmail Parlatır, Metin Yurtbaşı, Necmi Akyalçın, Müjgân Üçer, Refik Topkan ve Baki Yey'in hazırladığı atasözü sözlüklerinde de göremedik.

Bilindiği gibi Bulgaristan Türklerinin önemli bir bölümü, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı sonrası ve 1951-1953 arası yoğun bir şekilde Türkiye'ye göç etti. Sözlü kültürleriyle birlikte yeni vatan-

larına yerleştiler. Getirdikleri kültürel mirası soydaşlarıyla paylaştıkları gibi onlardan aldıklarıyla söz dağarcıklarını zenginleştirmeyi bildiler. Rahmetli Baklacı'nın hâlen Bulgaristan'da yaşayan Türklerden derleyip yayımladığı atasözü ve deyimler içinde Türkiye Türkçesine mal edilmemiş pek çok söz bulunduğunu tespit etmiş durumdayız.

“*Dostluk başka, alışveriş başka.*” atasözü dostlarla alışveriş yaparken ticari kuralların işlenmesini öngörür. Yine de, ticari kurallar uygulanırken iki tarafın aldatılma hissini yenemedikleri sıkça görülen bir durum olduğundan bir başka atasözümüz; “*Dostlar ile ye iç, alışveriş yapma.*” tavsiyesinde bulunmuştur.

“Dostlarla alışveriş yaparken; dürüst, adaletli, vicdanlı olunması, ticaret kurallarının uygulanması gerekir.” anlamı verilerek atasözünün sözlüklerde yer almasında yarar görmekteyiz.

2. Yora yora, Allah vere.

Mayıs 2015 ayındaki Polonya seyahatimiz sırasında yol uzun, sohbet koyu. Krakow'a giderken Ahmet Cebeci ağzından bir Bulgaristan Deliorman atasözü daha kaçırıyor. Tarih, 24 Mayıs 2015. *Yora yora, Allah vere.* Anlamını teyiden soruyorum. “Bir şeyi tekrar tekrar istersen Allah verir.” diyor. Sözdeki *yormak* fiili, belli ki Türkiye Türkçesine göre farklı anlamdadır. İsteye isteye, dua ede ede gibi.

Bulgaristan Türklerinin bu atasözünü de öncelikle rahmetli Salih Baklacı'nın sözlüğünde (Baklacı 2002) aradık. Söze 3164 numara ile sadece Bulgaristan Türkleri arasında kullanıldığı belirtilerek, anlamı verilmeden şu şekilde rastladık:

3164 *Yora yora, Allah vere.*

Yom yora, Allah vere.

TDK'nin *Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü*'ne göre; *yom/yum*'un uğur, bereket, kadem, kut, hayır, fal, düş gibi birçok anlamı varsa da bu sözdeki anlamına en uygun kullanışa Dede Korkut Destanlarında rastlamaktayız. Destanlarda, genellikle sonda Dedem Korkut ortaya çıkar, “*yum verir*” yani dua eder. Bu durumda sözün gerçek anlamı, Sayın Cebeci'nin açıkladığı gibi “Sık sık dua et, Allah verir.” şeklindedir.

Bulgaristan Türkçesindeki bu tespitimizden sonra, içinde en çok söz varlığı barındıran belli başlı atasözü sözlüklerimizi taradık. TDK'nin Genel Ağ'daki *Atasözleri Sözlüğü ve Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* derlemesi ile Ömer Asım Aksoy, Nurettin Albayrak, Feridun Fazıl Tülbentçi,

Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü/Başkanlığı, Metin Yurtbaşı, İsmail Parlattır, Müjgân Üçer, Necmi Akyalçın, Refik Topkan ve Baki Yey'in hazırladıkları atasözü sözlüklerinde, söz konusu atasözüne rastlamadık.

Ancak, Türkiye Türkçesinde Allah'a edilen duanın boş kalmayacağına, geri çevrilmeyeceğine dair sözlüklere girmiş pek çok atasözü vardır. Birkaçını sıralayabiliriz: *Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir. Allah herkesin gönlüne göre verir. Allah bir kapıyı kaparsa bin kapıyı açar. Allah'tan umut kesilmez. Allah kurpılmış kuzuya göre yel estirir.*

Yine Türkiye Türkçesinde, “*Akşam pazarı, sabah için yomdur.*” diye bir atasözü vardır. Bu durumda, 1966'da Türkiye'ye gelip yerleşen Bulgaristan Deliorman Türklerinden Ahmet Cebeci'nin kullandığı atasözünün, Salih Baklacı'nın da tanıklığı dikkate alınarak; “Dileklerinizi, tekrar tekrar dua ederek Allah'a iletirseniz mutlaka yerine gelir.” anlamıyla atasözü sözlüklerine girmesi gerekmektedir.

3. Büyük kapının /kalenin küçük anahtarı olur.

1 Ekim 2015 tarihinde özel bir sohbetimizde Kastamonu Araç Aşağıyazı köyü kökenli 1956 doğumlu Emekli Tümğ. Mehmet Yılmaz Erdoğan halli zor, müşkil, başarılması güç bir işten söz ederken dedi ki:

“Rahmetli babaannem (Kastamonu Araç Sindire köyünden Selvare Erdoğan) derdi ki; *'Büyük kapıların küçük anahtarları olur.'* Bu işin de kolay halledilir bir yanı olmalı.”

O sırada sohbetimize dâhil kişilerden Araç Hatip köyü kökenli 1950 doğumlu Prof. Dr. Remzi Fındıklı da araya girip; “*Büyük kalenin küçük anahtarı olur* da derler.” dedi.

Türkiye Türkçesinde genellikle büyük kapıların büyük kilit, tokmak ve anahtarlarının bulunduğu, büyük başın derdinin/ağrısının da büyük olduğu düşüncesini, yargısını dile getiren atasözleri vardır. Birkaç örnek:

Büyük kapının büyük halkası/tokmağı olur. (Albayrak 2009: 282)

Büyük kapının büyük tokmağı olur. (Balıkesir; Mudurnu/Bolu; Ereğli, Beşehir/Konya; Ünye/Ordu, TDK 1969: I/74).

Büyük kapının düğdüğüüsü (tokmağı) büyük olur. (Yoksul 2013: 174).

Verilen örneklerde kapı, tokmak, halka, anahtar sembol kelimelerdir. Atasözü ve deyimlerde, halka iyi bildiği, günlük hayatında sıkça kullandığı nesnelere, varlıklardan yola çıkılarak bazı toplumsal gerçekler anlatılmaktadır. Doğrudur. Devlet görevlilerinin, zenginlerin işleri, gelip gidenleri, masrafları, dolayısıyla da dertleri, sıkıntıları çok olur. Diğer yandan elde edilmesi,

ulaşılması güç hedefler için bazen küçük ipuçları, yardımların hayati önemi vardır. Önemli makamlarda bulunanların, sıradan insanlar gibi bazı zaaflarının, kusurlarının bulunması tabiidir. Bu küçük zaafaları, kusurları keşfedenler, hedeflerine ulaşırken zaman zaman etik olmasa da onlardan yararlanabilirler. Tarih boyunca kale fetihlerinde; zayıf/çürük halka, küçük zaafılar büyük rol oynamıştır.

Yazımızı, bu açıklamalar üzerine kurarken 28 Kasım 2015 günü Sayın Erdoğan’la bir telefon görüşmesi yapıp babaannesinin söz konusu atasözünü hangi anlamda kullandığını bir kez daha öğrenmek istedik. Şu açıklaması daha inandırıcı oldu:

“Babaannem, ‘Bir devlet dairesine, bir yere gittiğinizde herkese değer verin; küçük görmeyin, saygılı davranın. Böyle yaparsanız onların gönlünü kazanırsınız. Bir haftada halledilecek işinizi, onların yardımıyla bir günde bitirirsiniz.’ der sonra da; ‘Oğlum, *büyük kapıların küçük anahtarları olur*; unutmama!” diye ilave ederdi.

Atasözümüze, taradığımız belli başlı atasözü sözlüklerinden TDK’nin Genel Ağ’daki *Atasözleri Sözlüğü* ve *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* adlı derlemesiyle Ömer Asım Aksoy, Nurettin Albayrak, Metin Yurtbaşı, Feridun Fazıl Tülbentçi, Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü/Başkanlığı, İsmail Parlatur, Necmi Akyalçın, Müjgân Üçer, Refik Topkan ve Baki Yey’in hazırladığı atasözü sözlüklerinde rastlamadık.

Atasözünü; “Büyük, zor işleri başarmak için küçük yardımlara, desteklere ihtiyaç vardır.” anlamıyla atasözü sözlüklerine alabiliriz.

4. **Ön/ilk kocadan gülmeyen son kocadan da gülmez.**

Bu atasözü, TDK Uzmanı Âdem Terzi tarafından memleketi Zonguldak Devrek’in Çavuşoğlu köyünden 55 yaşındaki emekli madenci Fikri Aydemir’den 15 Eylül 2015 tarihinde derlenerek incelenmek üzere tarafıma verildi.

İlk eşyle mutlu olamayan kadının, kötü talihi, alınyazısı dolayısıyla sonraki evliliklerinde de mutlu olamayacağını belirten bir atasözüdür. İstisnalar görülebilirse de genel olarak halk felsefesi bu yargıyı benimsemiştir. Allah’ın takdirine, kadere, alınyazısına inanma sonucu böyle bir atasözü ortaya çıkmıştır denilebilir.

Atasözüne, içinde en çok söz varlığı barındıran, belli başlı atasözü sözlüklerinde; başta TDK’nin Genel Ağ’daki *Atasözleri Sözlüğü* ve *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* adlı derlemesi olmak üzere Ömer Asım Aksoy, Nurettin Albayrak, Metin Yurtbaşı, Feridun Fazıl Tülbentçi, İsmail Parlatur, Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü/Başkanlığı, Necmi Akyalçın, Refik

Topkan, Müjgân Üçer ve Baki Yey’in hazırladığı sözlüklerde rastlayamadık.

Yakın anlamlısı olarak şu atasözleriyle karşılaştık:

İkinci koca, karanlık gece. (Bor/Niğde, TDK 1971: II/58)

İlk kocan hamalın, son kocan tellalın.

“İlk koca, her istediğini yerine getirmeye çalışır. Son koca ise hiçbir kusura affetmez, her yerde dile getirir.” (Albayrak 2009: 550).

Yastık değişir, yazı değişmez. (Üçer 1998: 164).

Atasözümüzde dile getirilen halk felsefesini, düşüncesini ele alan Zileli Mehmet Ali Erdin’den derleyerek bir makalemizde incelediğimiz şu atasözü de vardır: “*Yastık değişir, kader değişmez.*” (Tan 2012: 317-318).

“İlk kocasıyla mutlu olmayan kadının, diğer evliliklerinde mutlu olma ihtimali zayıftır.” anlamıyla atasözünün sözlüklerde yer alması gerektiğine inanmaktayız.

Kaynaklar:

- Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul, 457 s., İnkılap Kitabevi. [2.305 söz]
- Akyalçın, Necmi (2012), *Türkçenin İncileri/Atasözlerimiz*, Ankara, 783 s., Eğiten Kitap Yayınları. [5.374 söz]
- Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul, 1149 s., Kapı Yayınları. [18.838 söz]
- Baklacı, Salih (2002), *Hani Bir Söz Var Ya/Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri*, İstanbul, 360 s. [3.217 atasözü, 753 deyim]
- Millî Kütüphane Gn. Müdürlüğü/Başkanlığı (1971), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul, 408 s., MEB 1000 Temel Eser Dizisi. [10.730 söz]
- Parlatır, İsmail (2008), *Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, 574 s., Yargı Yayınları. [5.076 söz]
- Tan, Nail (2012), “Yeni Bir Atasözü, Deyim veya Nasreddin Hoca Fıkrası Derlemenin Mutluluğu”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, S 16, 3/2012, s. 317-318; *Öz Köz Söz*, Ankara 2015, s. 93-94.
- Topkan, Refik (1976), *Hiçbir Yerde Yayınlanmamış Atasözü ve Deyimler*, Ankara, 70 s.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 2. bsl., İstanbul, 581 s., İnkılap ve Aka Kitabevleri. [17.440 söz]
- TDK (1969, 1971), *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, Ankara, 406+175s., TDK Yayınları: 279, 331. [5.890 söz]
- _____ (2009), Genel Ağ. *Atasözleri Sözlüğü*, haz. Ş. H. Akalın, R. Toparlı, B. Aksu Tezcan, http://tdk.org.tr/index.php?Option=com_atasozleri&view=atasozleri. [15 Aralık 2015 tarihi itibarıyla 2.396 söz]
- Üçer, Müjgân (1998), *Atalar Sözü Yerde Kalmaz*, İstanbul, 377 s.
- Yey, Bâki (t.y.), *Atasözleri ve Deyimler, Dilekler, İlençler, Temsilî Fıkralar, İstişhat ve İstidlaller, Yayınlanmamış Etüt*, TDK Kitaplığı, 4 Cilt, 2207 s. [24.573 söz]
- Yoksul, Can (2013), *Çorum Yöresi Sözlü Kültürü*, Çorum, 686 s., Çorum Belediyesi Yayını.
- Yurtbaşı, Metin (2012), *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 10. bsl., İstanbul, 704 s., excel. lence publishing. [Kapağında 30.000 atasözü yazıyorsa da 10.000 civarında söz bulunduğu inanıyoruz.]